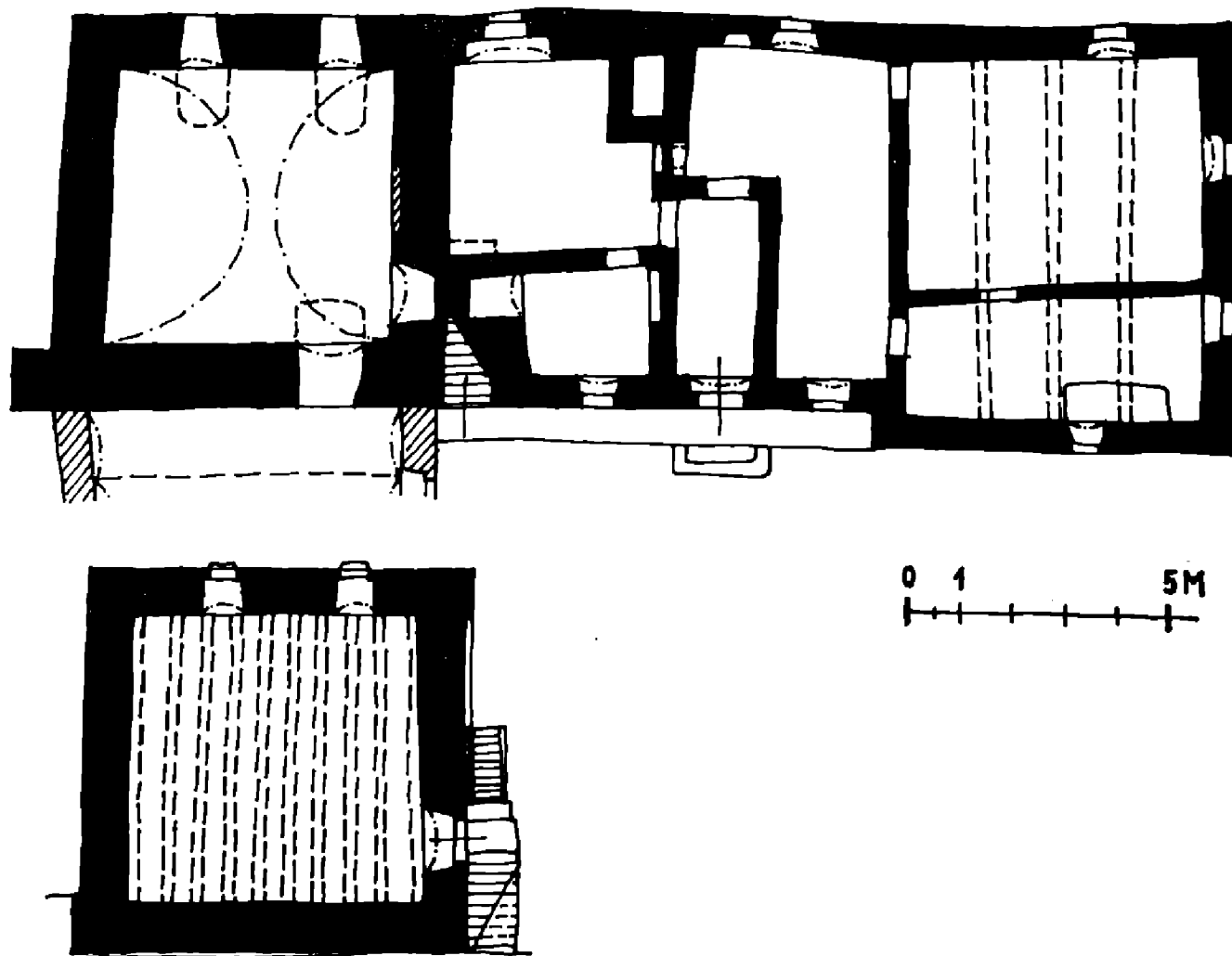

Sýpky domů v Pfaffenschlagu ve světle struktury vesnického domu jihočeské oblasti

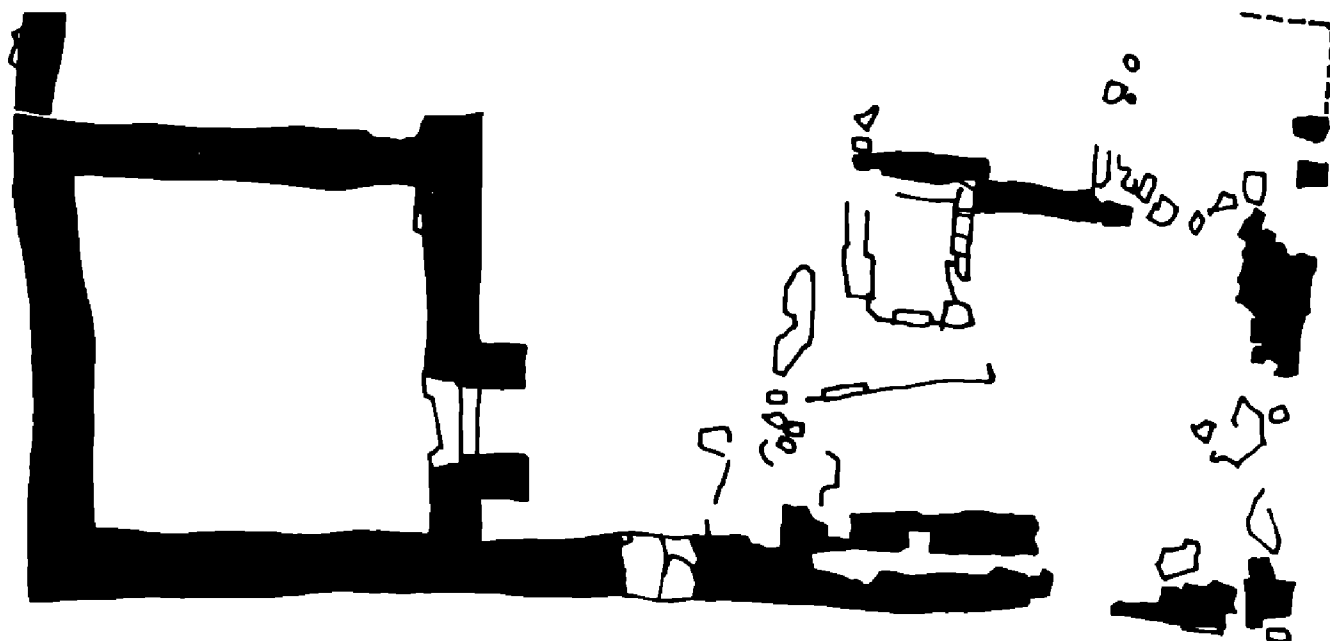
(„Šije“ vesnických sýpek a středověkých zemnic)

J I Ř Í Š K A B R A D A

Náplní příspěvku je interpretace komorové části vesnických domů v ZSO Pfaffenschlagu¹ a navazující problém pozůstatků různých forem bočního vymezení vstupů do nadzemních a zvláště zahlobených objektů, ať už samostatných nebo jsou-li součástí složitějších dispozic. Práce se opírá o názor, že v půdorysech odkrytých středověkých vesnických i městských objektů i při následných představách o jejich interpretaci se často setkáváme s útvary, jejichž pochopení

Obr. 1. Pisečné nad Dyjí (okres Jindřichův Hradec), usedlost čp. 32. Půdorys domu s patrovou sýpkou, podle J. Herouta (Zděné špýchárky v Pisečném nad Dyjí. Památková péče, 24, 1964, s. 22). Sýpka je datována svými pozdně gotickými architektonickými články (ostění okének v patře, krakorec bývalé nástupní pavlače ze síně) do 16. století. Blok sýpky se svou kompaktností odlišuje od zdiva ostatní výstavby domu, která je zřejmě dílem řady mladších úprav. I v případě, že je dochovaná širší světnice mladšího původu a k ní přilehlá část středního traktu jsou vlastně dvě třetiny půdorysu světnice původní, je takový vývoj vůči starší patrové komorové části zajímavou paralelou k domu XI 67 v ZSO Pfaffenschlag.

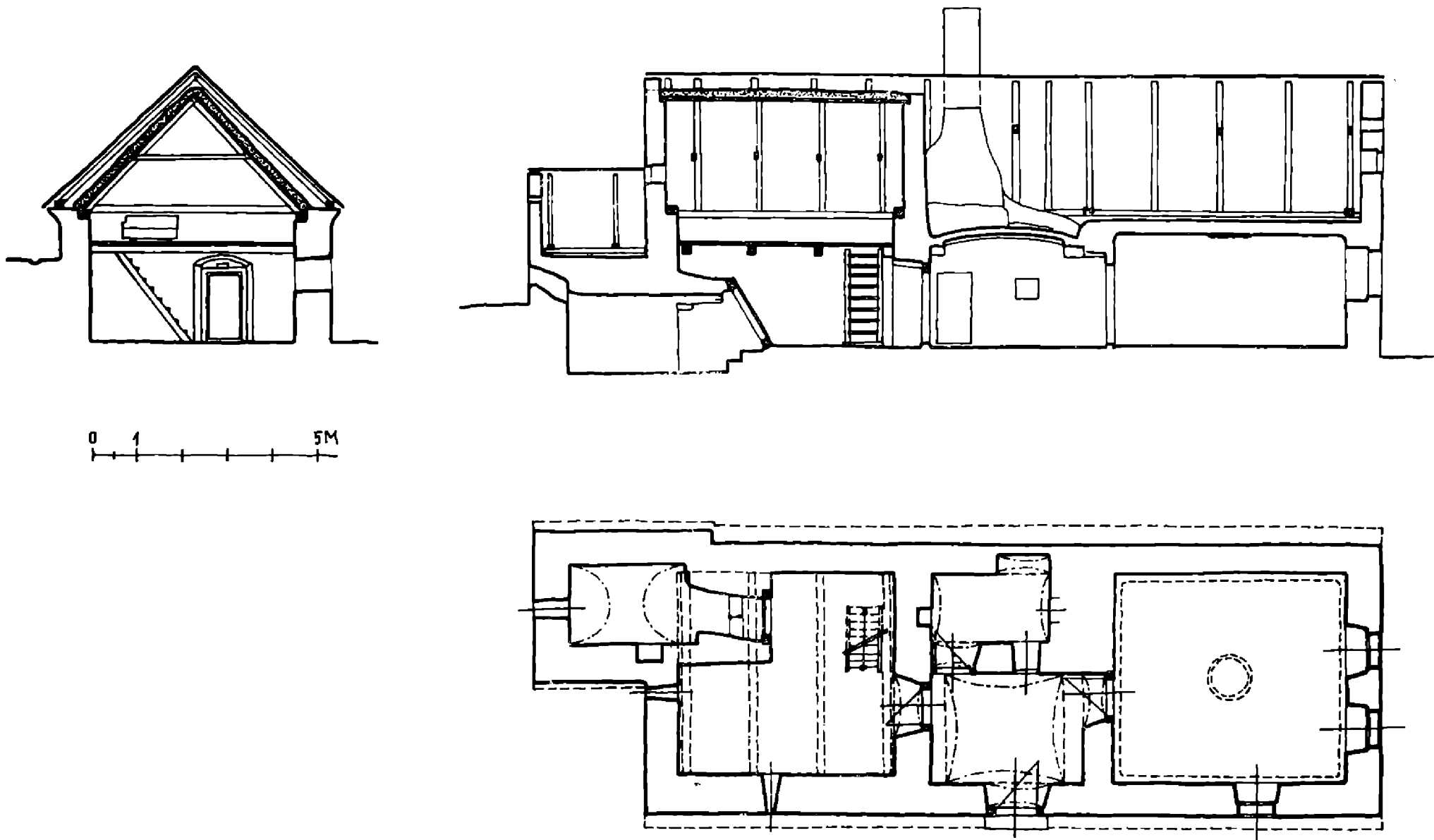
Obr. 2. ZSO Pfaffenschlag u Slavonic (okres Jindřichův Hradec), půdorys domu VIII/65, podle V. Nekudy (Pfaffenschlag. Brno 1975, s. 64). Půdorys domu, zachycený v kamenném zdivu sýpky, vstupní stěny a podzdivky obytné části, která byla nepochybně roubená. Pravidelnost a tloušťka zdiva sýpky svědčí o její patrové výstavbě. Přízemní komora, oproti síni zahloubená, byla přístupná šjí. Blok sýpky je od dodatečného, méně kompaktního rozšíření domu oddělen sparami. Trojdílná dispozice domu s patrovou komorou a zhruba stejnou velikostí všech tří částí půdorysu byla na českém venkově i v dalších oblastech užívána v různých materiálových a konstrukčních variantách až do 19. století.

může být usnadněno srovnáním s mladšími vesnickými stavbami. Zvláště u stavebních útvarů elementárních, funkčně neproměnných tu příliš nehrozí úskalí rozdílných časových horizontů.²

Dům s patrovou sýpkou

Většina domů v Pfaffenschlagu (prakticky všechny domy zemědělských usedlostí) obsahovala pozůstatky kamenné komorové části, interpretované nepochybně oprávněně jako zděný patrový útvar sýpky či špýcharu. Ve starším jihočeském domovém materiálu je typ vesnického domu s takovouto sýpkou — byl zatím v etnografických i jiných pracech vcelku nepovšimnutý a jen málo probádaný³ — typem základním, doloženým dosud mnoha příklady. Můžeme tu proto ověřovat i představy o prostorovém uspořádání takové sýpky v rámci domu.

Charakteristickým rysem starších patrových sýpek v jihočeském vesnickém domě jsou dva kamenné štíty a mezi nimi kompaktní dřevěná konstrukce některé formy klenutí se silnou izolační hliněnou omazávkou, nazývaná lepenec. Hliněná mazanina je nesena fošnami či poválky, uloženými zpravidla v podélném (vaznicovém) směru, osazenými do ústupků ve štítech a podpíranými systémem trámkových krokvi. Vyskytuje se i systém opačný, s nosnými vaznicemi a pod omazávkou fošnami, položenými pak ve směru krokvi. Krov, který býval původně jen lehký, pro slaměnou krytinu, byl na konstrukci lepence nezávislý.⁴ Konstrukce horního krovu bývala jak vzepřená s krokvi, tak i zavěšená na hřebenové vaznici, upevněné ve vrcholech štítů sýpky.

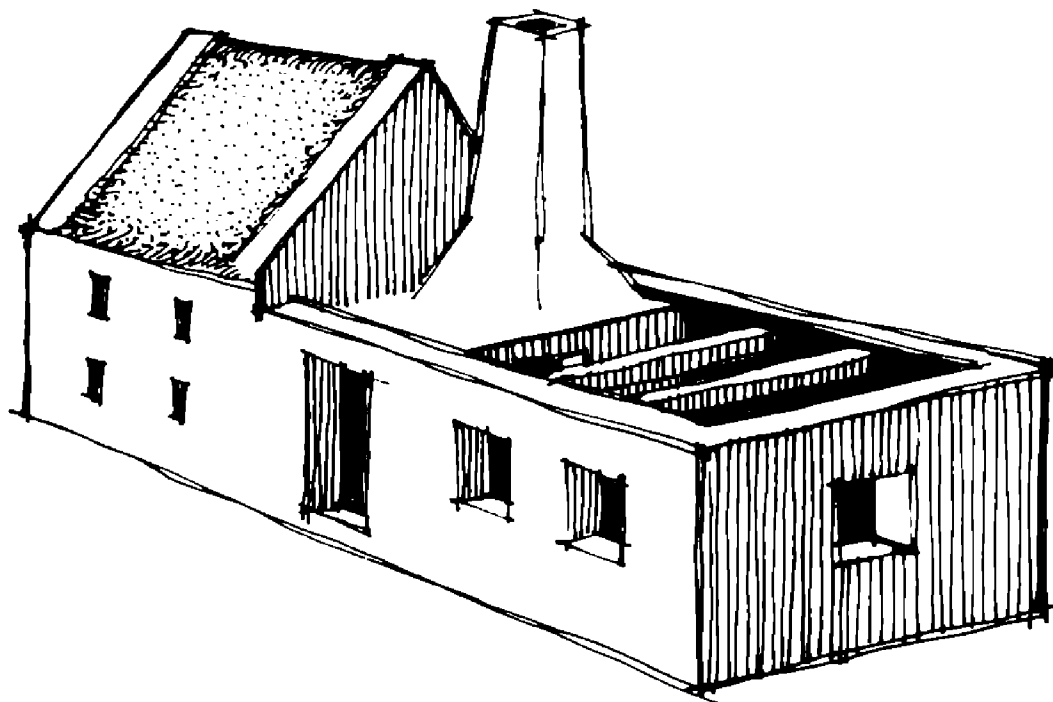
Obr. 3.–5. Brežany (okres Klatovy), dům v usedlosti čp. 33 – půdorys, podélný řez a příčný řez sýpkou. Usedlost je pravděpodobně středověkého původu. Kamený přízemní dům s patrovou sýpkou (kterou je objekt obrácen do návsi) je v dochované podobě zřejmě dílem 18.–19. století, nepochybně s návazností na starší situaci. Sýpka má nad přízemní komorou trámový strop se schody do horního sýpkového podlaží, které je opatřeno lepenec, neseným hambáلكovou konstrukcí. Zajímavou součástí hospodářského traktu domu je valeně klenutý sklípek vysunutý před průčelí domu. Sklípek je přístupný delší kamennou šíjí, do níž se z komory vstupuje šikmými dveřmi – poklopem. Kresba Z. Němcová.

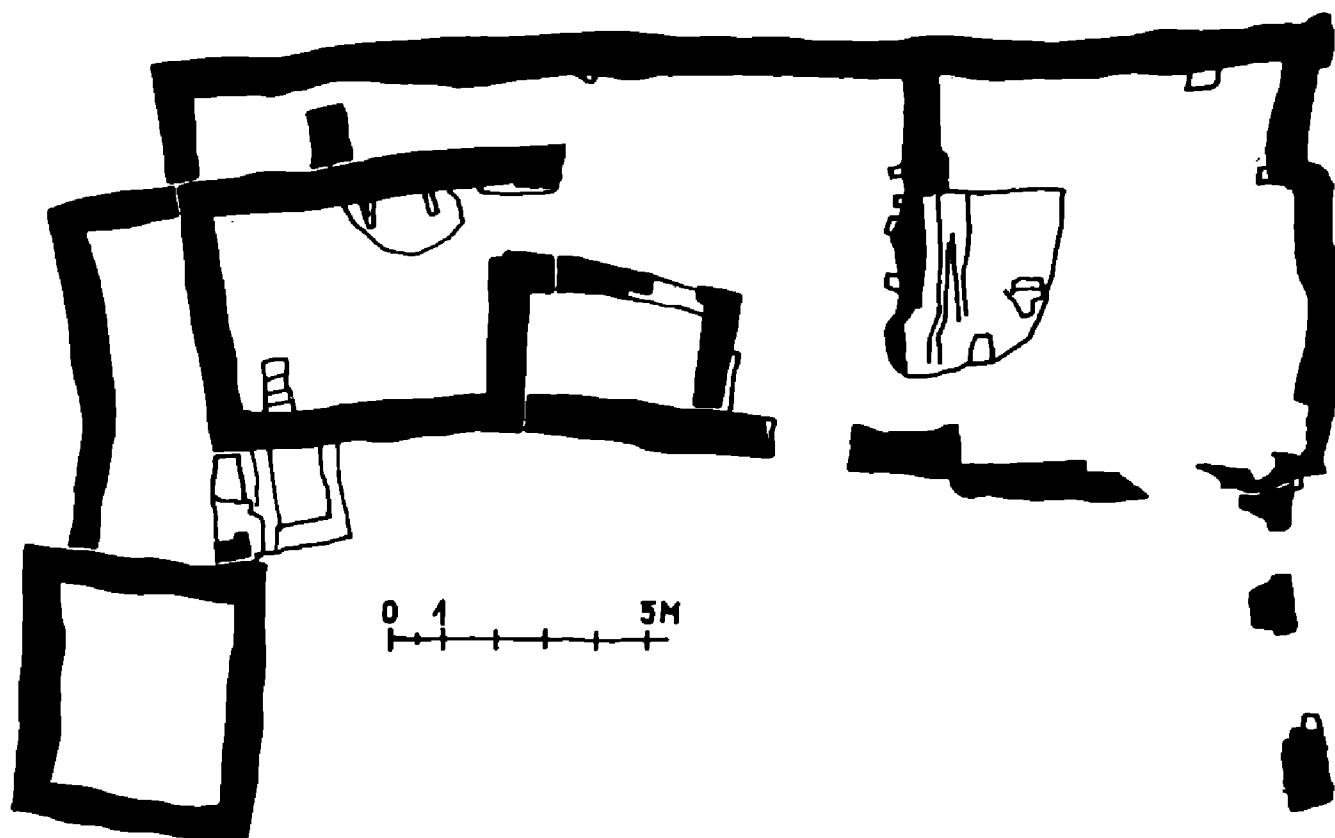
Obr. 6. Břežany (okres Klatovy), dům zemědělské usedlosti čp. 47. Průhled mezerou mezi lepencem nad patrem sýpky a krovem směrem ke žitíu domu. Sýpka patří ke staršímu jádru domu, přestavovaného v obytné části v 19. a 20. století. Foto autor.

Obr. 7. Strážovice (okres Klatovy), usedlost čp. 10 – zbytky domu. Obytná část domu je už zbořena; stojí zbytky střední části komunikační, přestavěné v 19. století (vlevo) a starší patrová sýpka v zadní části domu. Sýpka je z kamenného lomového zdiva, se šůty, na jejichž ústupky byla usazena dřevohliněná konstrukce lepence. Nad lepencem byl na hřebenové vaznici, zachycené na vrcholech žitíů, zavěšen lehký krov s doškovou krytinou. Foto autor.

Obr. 8. Schema prostorové skladby běžného staršího typu domu zemědělské usedlosti jihočeské oblasti. Dům má přízemní obytnou část a patrovou část komorovou, která je v horním podlaží sýpky kryta dřevohliněnou konstrukcí lepence mezi kamennými štíty. Dochované příklady tohoto uspořádání domu jsou ze 16.–19. století, mnohdy se složitější půdorysnou skladbou. Ve starší vrstvě bývá obytná část zpravidla roubená. Kresba autor.

Obr. 9. ZSO Pfaffenschlag u Slavonic (okres Jindřichův Hradec), půdorys domu III.63, podle V. Nekudy (Pfaffenschlag. Brno 1975, s. 43). Odkryté zdivo hospodářských prostor a podezdívka obytné části (která byla zřejmě roubená) jsou kamenně. Na kresbě jsou zvýrazněny zjištěné spáry, takže je zřejmá stratigrafická návaznost na zřejmě nejstarší objekt sýpky v zadní části domu. Dům byl nepochybně původně užší; o světničku – přístěnek byla zřejmě dodatečně rozšířena i roubená část obytná. Vstup do komory je opatřen šíjí. Podle ústupků za vstupem byly dveře až za ostěním, takže tu nešlo o šíjí s pouhým šikmým poklopem. Přinejmenším od doby existence vestavby v síni nemohla také šíjí sloužit jako podpora schodiště do patra, takže tu zřejmě již šlo o vyvinutý redukováný tvar šíje, známý z mladšího vesnického materiálu.

Domnívám se, že tuto izolaci prostoru sýpky v domě je možné považovat nejen za ochranu zrna proti běžným výkyvům teploty, ale že celý útvar je reliktem domového uspořádání s primitivnějšími systémy topenišť v obytné části domu, kdy bylo třeba sýpku chránit před požárem i stálou přítomností dýmu v krovu. Možnost dvoupodlažního řešení sýpky tu byla v této souvislosti nepochybně podmíněna nutnou větší výškou jizby, takže dvě nižší úložná po-

Obr. 10. Jetenovice (okres Strakonice), sýpka v usedlosti čp. 51. Příklad výstupu do komory v patře vnějším schodištěm, užívajícím boční zidky šije u sestupu do sklepa. Nástup je v tomto případě novodobý, vzniklý při nástavbě patra na starší zemní sklep ve 20. století. Foto autor.

dlaží v zadní části domu pod touž střechou bylo řešení i zcela ekonomické. V jihočeských domech se toto uspořádání opouští teprve v 1. polovině 19. století v souvislosti se zdokonalením otopné soustavy: masovou výstavbou klenuťých černých kuchyní, zděných komínů a také důkladnějších krovů pro nespalnou krytinu.

Koncentrace obytných a úložných prostor v jedné hmotě domu spolu s relativně důkladným požárním zabezpečením jsou vlastnosti, které zajímavě korespondují s požadavky kladenými na dům v prostředí městském. Domy v Pfaffenschlagu dokládají tento typ domu na vesnici už pro přelom 14. a 15. století, budou proto důležitým materiálem i pro úvahy o typech a formách středověkých městských domů v prvních staletích jejich existence a konzolidace. Zatím sporý materiál o základním utváření našich městských domů 13. a 14. století však už alespoň naznačuje, že různé modifikace tohoto domu se i v městském prostředí uplatňovaly dosti běžně.

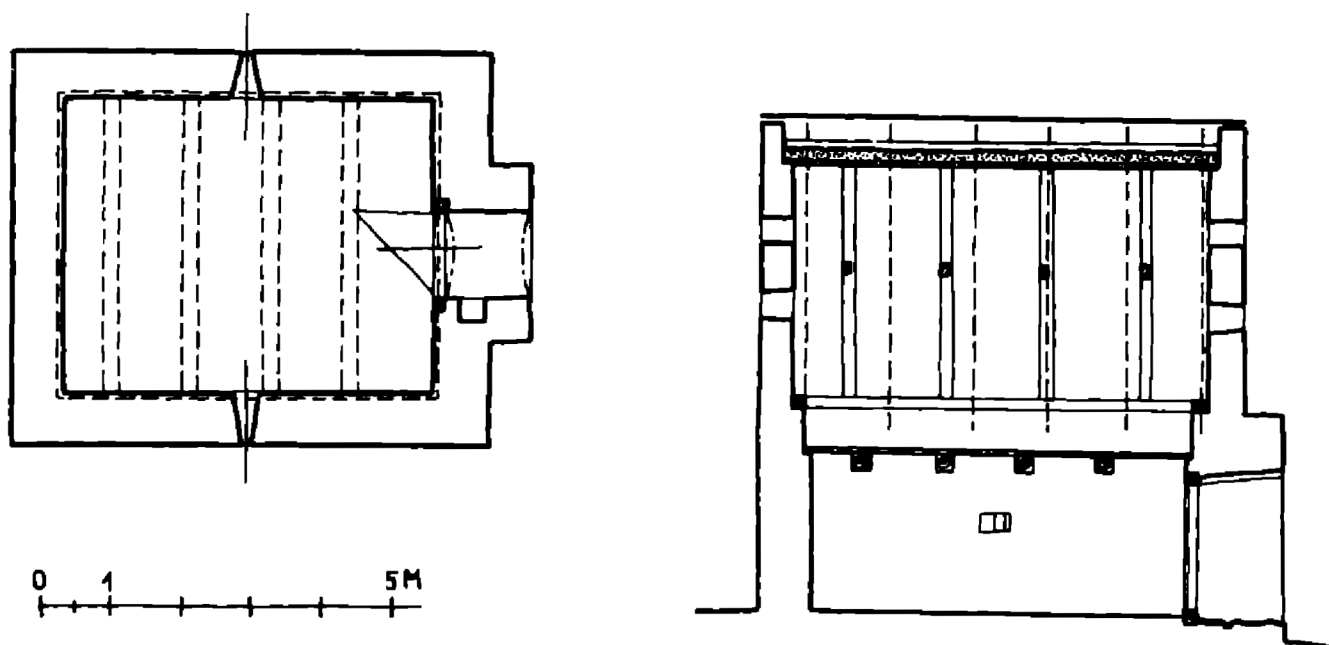
Šíje

Většina půdorysů sýpek domů v Pfaffenschlagu je vybavena krátkými zídkami při vstupu, které v prostorové představě vytvoří útvar, uváděný v literatuře (zatím stále jen pro jižní Moravu a část Slovenska) pod názvem žudro. U patrových sýpek se dochoval i v jižních Čechách; nejstarší stojící příklady jsou nepochybně ze 16. století.⁵

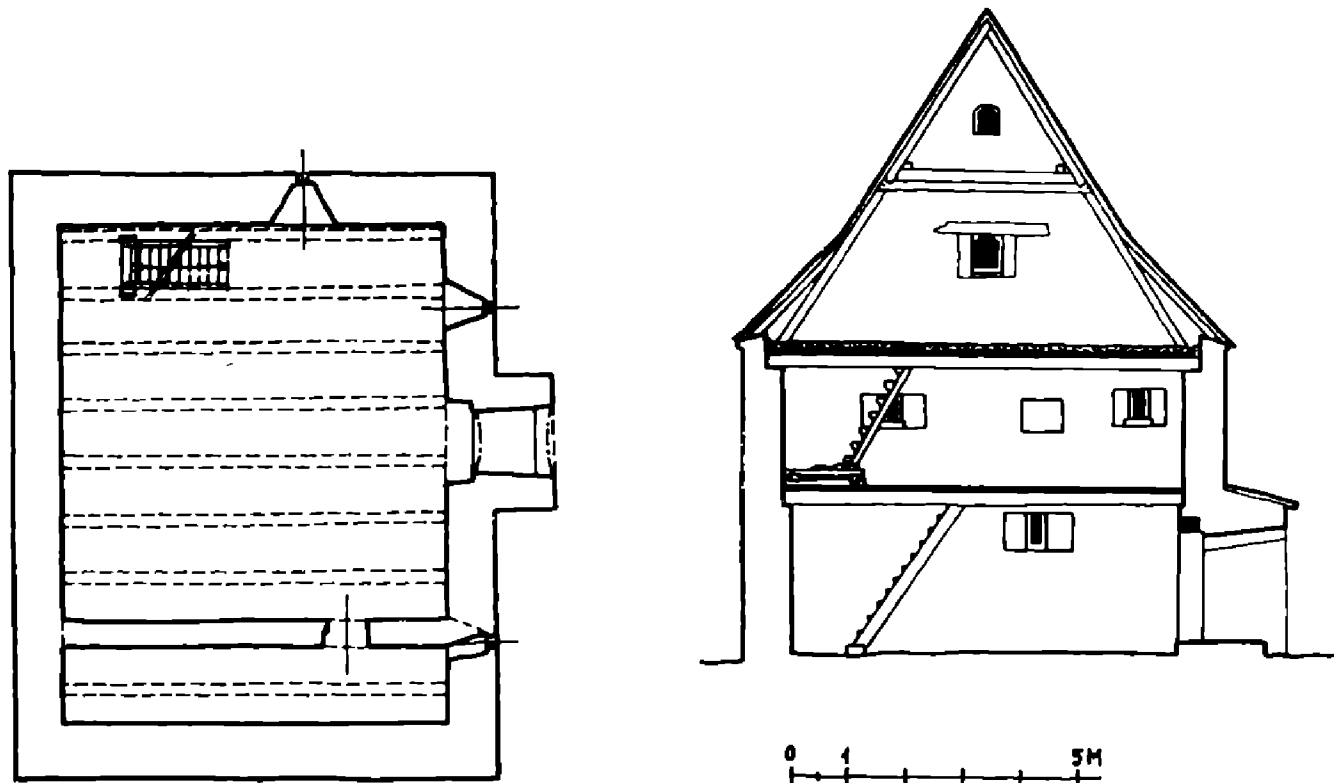
V publikaci o výzkumu Pfaffenschlagu je tento útvar interpretován v sou-

vislosti se schodištěm do patra sýpky; jedokonce oporou pro představu o sýpce jako patrovém útvaru.⁶ Tento výklad se zdá být logický, ale konfrontace se starými jihočeskými sýpkami v domech (byť jsou tyto objekty mladšího původu) mu příliš nenasvědčuje. Samostatný vnější nástup do patra se tu vyskytuje zpravidla jen v případech, kdy je spodní podlaží klenuté nebo má odlišný účel.⁷ U převážně zděných sýpek v domech převažuje schodiště do patra situované uvnitř komor. Je to ostatně z požárního hlediska bezpečnější — znamená to o jeden otvor do bloku sýpky méně.

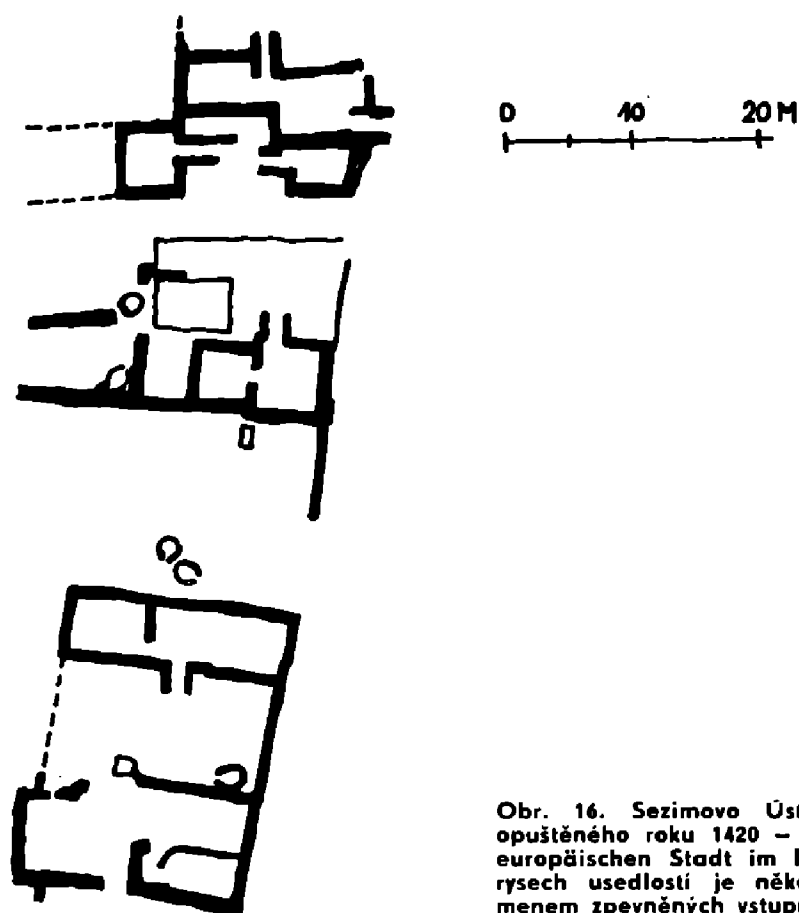
Domy v Pfaffenschlagu jsou zatím nejstaršími příklady vesnických domů

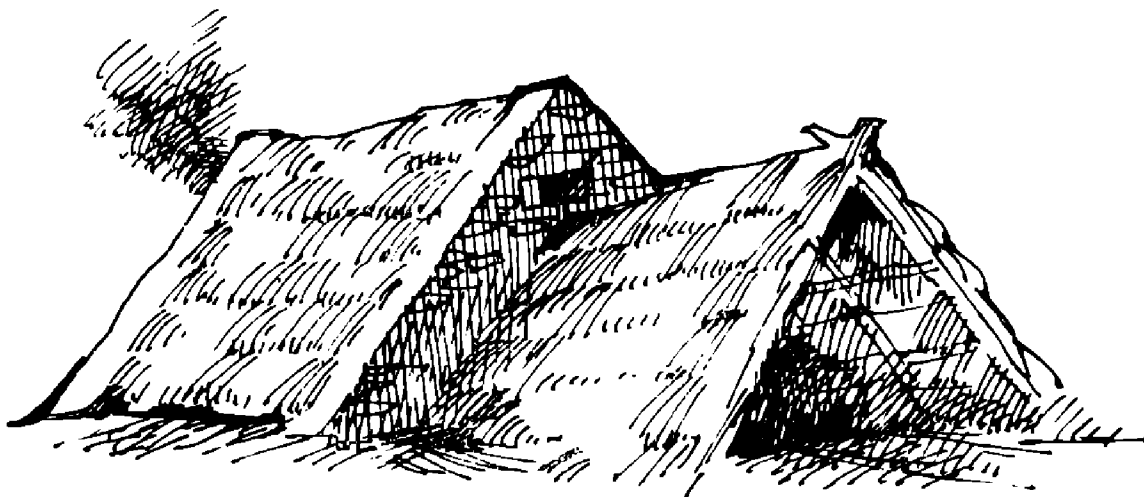
Obr. 11.–13. Újezd u Chanovic (okres Klatovy), sýpka v usedlosti čp. 12 – půdorys, podélný řez, pohled na šiji. Samostatná kamenná sýpka s trémově zastropeným přízemím a horním podlažím s lepenecem, neseným hambalkovou konstrukcí. Vstup ve štítové stěně je opatřen mohutnou šiji s nikou v levé vstupní stěně, se sedlovou stříškou. Sýpka byla pravděpodobně postavena kolem roku 1800 nebo v 1. pol. 19. století. Kresba Z. Němcová, foto autor.

Obr. 14.–15. Modlešovice (okres Strakonice), sýpky v usedlosti čp. 1 – půdorys a příčný řez. Usedlost je nepochybně středověkého původu, sýpka byla pravděpodobně postavena v 16. století. Kamenný objekt se strmou sedlovou střechu, v přízemí i v patře s trémovými stropy. Vstup v podélné boční stěně je opatřen mohutnou šíjí s pultovou stříškou. Kresba Z. Němcová.

Obr. 16. Sezimovo Ústí (okres Tábor), půdorys části předměstí, opuštěného roku 1420 – podle M. Richtera (Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Göttingen 1972, s. 250). V půdorysech usedlosti je několik dobře patrných příkladů dlouhých, kamennem zpevněných vstupních šíjí.

Obr. 17. Most (okres Most), plocha východního nádvoří minoritského kláštera. Hypotetická rekonstrukce vnějšího vzhledu nadzemní části jedné ze zemnic 13. století, odkrytých v historickém jádru města Mostu. Varianta s kamennými štíty zemnice a šiji, krytou v celé délce lehkým sedlovým přístřeškem. Provedl autor pro expozituru AÚ ČSAV v Mostě, 1976.

Obr. 18. Svěradice (okres Klatovy), sýpka v usedlosti čp. 3. Samostatná kamenná sýpka ve dvoře má oddělené nástupy do valeně klenutého suterénu a zvýšeného přízemí vlastní sýpky s trémovým stropem, původně ještě s lepenecem v podkrovní. Sestup do sklepa je opatřen šiji s bočními zidkami, přeloženými velkým plochým kamenem, který je podložen trémkem. Foto autor.

s patrovou sýpkou. Snad je v nich proto možné hledat i stopy vývoje, který k takovému spojení vedl. Půdorysy sýpek v Pfaffenschlagu jsou zpravidla od ostatní budovy odděleny sparami. Spodní podlaží jsou v několika případech mírně zahlobená, v některých byly rozpoznány stopy ohnišť. Situace sýpek v rámci domu nese často stopy vývoje, přičemž sýpka je tu zpravidla článkem starším; bývá například užší než finální fáze postupně zvětšovaného, rozšiřovaného domu.

Některé z těchto skutečností je jistě možné považovat za doklad ve středověku vcelku obvyklé výstavby po jednotlivých ucelených částech půdorysu.⁸ Souhrnný pohled může ale vést i k názoru, že tyto objekty původně nějakou dobu stály samostatně. Mohly například sloužit při postupné výstavbě domu a usedlosti jako obytná provizoria pro první přezimování.⁹ Je totiž jen obtížné možné si tu představit pozdější rozdělování ohně pod trámovým stropem, na němž už byl uložen nejcennější statek usedlosti. Bylo už zmíněno, jak byly patrové sýpky v domech zabezpečeny svou důkladnou výstavbou před ohněm. přicházejícím zvenčí; pravidelné rozdělování ohně uvnitř lze asi v této souvislosti považovat za málo pravděpodobné.

Domnívám se, že pro tradici původní samostatnosti sýpky mluví i již zmíněný motiv „žudra“, který sám o sobě dosud vzdoruje pokusům etnografů i historiků umění o vysvětlení svého původu.¹⁰ Nějaký takovýto útvar je totiž třeba zcela nutně vytvořit nad vstupem resp. sestupem do zahlobeného prostoru samostatného objektu prostě proto, aby dolů nezatékala dešťová voda.¹¹ Zpevnění boků sestupu zídkami, jak se běžně objevuje například u odkryvaných středověkých zemnic, tedy nepochybně souvisí také s nějakou formou přístřešku nad sestupem. Vesnický materiál v tomto případě může opět pomoci orientovat se v rejstříku možných stavebních podob takových útvarů od prostého sedlového přístřešku až k redukovaným zděným útvarům se stříškou sedlovou či pultovou. Půdorys bočních zídek po sobě může zanechat i dosti běžná forma jednoduchého vstupu, uzavíraného jen šikmými dveřmi či poklopem.

Jihočeská oblast jako dosud nedoceněný zásobník archaických stavebních přežitků může v tomto případě napomoci osvětlení problému i po stránce jazykové. V jižních Čechách se „žudrům“ říká (pokud se samostatný název dochoval) šíje, šija. Na Moravě je situace poněkud odlišná. Název šija se pro vyvinutá redukovaná žudra užívá jen sporadicky, převažují názvy jiné.¹² Na Moravě, v Čechách i dalších slovanských oblastech se ale název šíje, šija dodnes běžně uplatňuje pro úzkou, klesající a v mladším období zpravidla klenutou část sestupů ke sklepu.¹³ V tomto smyslu se název užíval už ve středověku — tenkrát ovšem ještě ve spojení s neklenutou „pivnicí“.¹⁴

Rozbor funkce a vývoje šíje jako stavebního útvaru dochovaného ve vesnickém prostředí včetně svého starobylého pojmenování umožňuje tedy oprávněný předpoklad o společném funkčním kořeni všech těchto útvarů, počínaje jednoduchými přístřešky nad vstupy středověkých zahlobených objektů a konče vyvinutými redukovanými útvary, u nichž pak na Moravě převládl název „žudro“. Pokud další studium ověří správnost těchto názorů, znamená to obohacení odborné terminologie o správný (a navíc původní, alespoň středověký) název běžného vstupního útvaru středověkých i starších objektů, příspěvek k poznání dalšího vývoje „šíje“ ve vesnickém prostředí i příspěvek k podrobnějšímu pochopení skladebnosti vyvinutého půdorysu středověkého vesnického domu s patrovou sýpkou.

Poznámky a literatura

- 1 Nekuda, V.: Pfaffenschlag — Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno 1975.
- 2 Škabrada, J.—Smetánka, Z.: Vesnická architektura a archeologie (Příspěvek k možnostem studia stavebního utváření české středověké vesnice). Archeologické rozhledy, 27, 1975, s. 329—337.
- 3 Jako tzv. špýcharový dům je tento typ domu zničován v některých pracích V. Mencla — srov. Mencl, V.: Původ obytného domu domažlických Chodů. Zprávy památkové péče, 17, 1957, s. 25—31.
- 4 Lehký krov nad lepenecem mohl být v případě požáru poměrně snadno odstraněn. Na mnoha místech se také traduje, že sýpky s lepenecem skutečně přečkaly požár bez pohromy. K nejmladším dokladům patří například dokumentace po požáru liptovského Važce, vyhořelého ve dvacátých letech. Ze spáleniště s troskami roubených obytných částí domů se tu tyčí jen patrové části komorové. Ve Važci už byly lepenice mnohdy převedeny do mladší zděné klenuté podoby; tato forma se objevuje jako mladší po variantách dřevohliněných i v jižních Čechách.
- 5 Radošovice (okres Strakonice) čp. 9, Modlešovice (okres Strakonice) čp. 1 — srov. Škabrada, J.—Smetánka, Z.: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice). Archeologické rozhledy, 26, 1974, s. 236—270. V Radošovicích bylo uvedené stáří sýpky nedávno potvrzeno zajímavým nálezem keramiky ve zdivu.
- 6 Nekuda, V.: Pfaffenschlag. Brno 1975, s. 85.
- 7 Například je-li přízemí sýpky změněno v obytný prostor — vnitřní komunikace by tu pak byla na obtíž.
- 8 Srov. např. Radová-Štiková, M.—Škabrada, J.: Příspěvek k poznání románských stavebních postupů. Umění, 24, 1976, s. 274—278.
- 9 Podobně jako první v této funkci doložené příklady zemnic v prostředí našich zakládáných měst 13. století — srov. Klápště, J.—Slaviček, A.—Velímský, T.: Archeologický výzkum města Mostu 1970—1975. Most 1976, s. 17—21.
- 10 Frolec, V.: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno 1974, s. 100, 114 (pozn. 65).
- 11 Škabrada, J.: Roubená valená klenba ve vývoji středověkých obytných staveb (Vesnické stavitelství jako odkaz a pramen poznání). Nepubl. kandidátská disertační práce, 1974 — část 4.2.4 — „Žudro“ v jižních a jihozápadních Čechách (exkurs), s. 88.
- 12 Frolec, V.: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno 1974, s. 98, 114 (pozn. 53).
- 13 Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968, s. 607—608.
- 14 Prof. Dr. J. Mackovi z AÚ ČSAV děkuji za informace o termínu z hlediska užití ve středověkých písemných pramenech.

Speicher der Häuser in Pfaffenschlag im Lichte der Dorfhausstruktur des südböhmischen Gebietes

(„Hals“ der Dorfspeicher und mittelalterlicher Halbgrubenhäuser)

Den Inhalt des Beitrages bildet die Interpretierung der Dorfhauskammern in der mittelalterlichen Dorfwüstung (MDW) Pfaffenschlag und das daran anknüpfende Problem der Reste verschiedener Formen der seitlichen Umgrenzung der Eingänge in die Oberbauten und besonders in die eingetieften Objekte, sei es von selbständigen oder auch solchen, die Bestandteile komplizierterer Dispositionen bilden. Die Arbeit stützt sich auf die Ansicht, dass in den Grundrissen der abgedeckten mittelalterlichen dörflichen oder städtischen Objekte auch bei den tiefer vorgelegten Vorstellungen über ihre Interpretierung häufig Gebilde angetroffen werden, deren Werstehen durch Vergleiche mit jüngeren Dorfbauten erleichtert werden kann. Besonders

bei elementaren, funktionell unveränderten Baugebildern drohen nicht sonderlich Klippen unterschiedlicher Zeithorizonte.

Haus mit stöckigem Speicher

Der Grossteil der Häuser von Pfaffenschlag (praktisch alle Häuser der Bauerngehöfte) enthielt Reste einer steingemauerten Kammer, die zweifellos berechtigt als gemauertes Obergeschoss eines Speichers interpretiert werden. Im älteren südböhmischen Hausmaterial ist die Dorfhausform mit einem solchen Speicher – wenn auch vorderhand in ethnographischen und anderen Arbeiten im allgemeinen unbeachtet und nur wenig erforscht – der grundlegende Typus, der bisher durch viele Beispiele belegt ist. Wir können hier deswegen auch die Vorstellungen über die räumliche Gestaltung eines solchen Speichers im Rahmen des Hauses beglaubigen.

Den kennzeichnenden Zug der älteren stöckigen Speicher im südböhmischen Dorfhaus bilden zwei vorgeschobene Steinmauern und zwischen ihnen eine kompakte Holzkonstruktion irgendeiner Kuppelform mit einer starken Isolation aus Lehmewurf, der „lepenec“ genannt wird.

Ich glaube, dass diese Isolation des Speicherraumes im Hause nicht nur als Schutz des Getreides vor den üblichen Temperaturschwankungen betrachtet werden kann, sondern dass das ganze Gebilde ein Relikt der Hausgestaltung mit primitiveren Heizsystemen im Wohnteil des Hauses ist, als es notwendig war, den Speicher von Feuersbrünsten und dem ständigen Vorhandensein von Rauch im Dachstuhl zu schützen. Die Möglichkeit einer zweigeschossigen Lösung des Speichers war hier in diesem Zusammenhang zweifellos durch die notwendige grössere Höhe des Raumes bedingt, so dass zwei niedrigere Geschosse als Lagerräume im hinteren Teil des Hauses unter demselben Dach auch eine völlig ökonomische Lösung darstellten. In den südböhmischen Häusern liess man von dieser Gestaltung erst in der ersten Hälfte des 19. Jh. im Zusammenhang mit der Vervollkommnung des Heizsystems ab: infolge des Massenaufbaues der gewölbten schwarzen Küchen, der gemauerten Schornsteine und ebenfalls präziserer Dachstühle für eine nicht brennbare Dachdeckung.

„Hals“

Die meisten Speichergrundrisse der Häuser in Pfaffenschlag sind mit kurzen Mauern beim Eingang ausgestattet, die in räumlicher Vorstellung ein Gebilde darstellen, das in der Literatur (vorderhand immer nur für Südmähren und einen Teil der Slowakei) unter dem Namen „žudro“ angeführt wird. Bei den stöckigen Speichern erhielt es sich auch in Südböhmen; die ältesten stehenden Beispiele stammen zweifellos aus dem 16. Jh.

Die Häuser von Pfaffenschlag sind vorderhand die ältesten Beispiele von Dorfhäusern mit einem stöckigen Speicher. Vielleicht können in ihnen deswegen auch Spuren der Entwicklung erblickt werden, die zu einer solchen Verbindung führte. Die Grundrisse der Speicher in Pfaffenschlag sind in der Regel vom übrigen Gebäude durch Fugen abgeteilt. Die unteren Geschosse sind in mehreren Fällen mässig eingetieft, in manchen wurden Spuren von Feuerstellen erkannt. Die Situation der Speicher im Rahmen des Hauses trägt häufig Spuren der Entwicklung, wobei der Speicher hier in der Regel das ältere Glied ist; er pflegt z. B. schmaler zu sein als die Endphase des nach und nach vergrösserten, verbreiterten Hauses.

Einige dieser Tatsachen kann man sicherlich als Beleg des im Mittelalter allgemein gebräuchlichen Aufbaues nach einzelnen geschlossenen Grundrissteilen betrachten. Ein zusammenfassender Blick kann aber auch zur Ansicht führen, dass diese Objekte ursprünglich irgendeine Zeit selbständig standen. Sie konnten z. B. bei dem sukzessiven Aufbau des Hauses und Gehöftes als Wohnprovisorium für die erste Überwinterung dienen.

Ich glaube, dass für die Tradition der ursprünglichen Selbständigkeit des Speichers auch das bereits erwähnte Motiv des „žudro“ spricht, das bislang an und für sich den Versuchen der Ethnographen und Kunsthistoriker über die Deutung seines Ursprungs hartnäckig trotzt. Irgendein solches Gebilde musste nämlich unbedingt

über dem Eingang bzw. Abstieg in den eingetieften Raum des selbständigen Objektes einfach deswegen errichtet werden, um das Herunterfließen des Regenwassers zu verhindern. Die Versteifung der Seiten des Abstiegs mit den kleinen Wänden, wie dies z. B. bei den abgedeckten mittelalterlichen Halbgrubenhäusern gebräuchlich vorkommt, hängt also zweifellos ebenfalls mit irgendeiner Überdachungsform über dem Abstieg zusammen. Das Dorfmaterial kann in diesem Falle abermals zu einer Orientierung im Verzeichnis der möglichen Bauformen solcher Gebilde von der einfachen sattelartigen Überdachung bis zu den reduzierten gemauerten Gebilden mit einem Sattel- oder Pultdach verhelfen. Einen Grundriss kleiner seitlicher Wände kann auch die ziemlich gebräuchliche Form des einfachen Eingangs, der nur mit einer schrägen Tür oder einer Klapptür verschlossen wurde, hinterlassen.

Das südböhmische Gebiet als bisher nicht gebührend eingeschätzte Schatzkammer archaischer baulicher Überlebenssel kann in diesem Falle zur Beleuchtung des Problems auch in linguistischer Hinsicht verhelfen. In Südböhmen sagt man zu den „žudro“ (sofern sich die selbständige Benennung erhalten hat) „šíje“, „šija“, d. h. „Hals“. In Mähren ist die Situation etwas abweichend. Die Benennung „šija“ wird für das entwickelte reduzierte „žudro“ nur sporadisch verwendet, es überwiegen andere Benennungen. In Mähren, Böhmen und in weiteren slawischen Gebieten appliziert man aber die Benennung „šíje“, „šija“ bis heute für den schmalen, sich senkenden und in jüngerer Zeit in der Regel gewölbten Teil des Kellerhalses. In diesem Sinne wurde die Benennung schon im Mittelalter verwendet – diesmal allerdings noch in Verbindung mit einem nicht gewölbten „Keller“.

Die Analyse der Funktion und Entwicklung des „Halses“ („šíje“) als Baugebilde, das sich im Dorfmilieu samt der altertümlichen Benennung erhalten hat, ermöglicht also berechtigt die Voraussetzung über eine gemeinsame funktionelle Wurzel aller dieser Baugebilde, beginnend von den einfachen Überdachungen über den Eingängen der mittelalterlichen eingetieften Objekte bis zu den entwickelten reduzierten Formen, bei denen dann in Mähren die Benennung „žudro“ vorherrschte. Sofern weitere Studien die Richtigkeit dieser Ansichten beglaubigen werden, bedeutet dies eine Bereicherung der fachlichen Terminologie um die richtige (noch dazu ursprüngliche, zumindest mittelalterliche) Benennung der gebräuchlichen Bauform des Eingangs in die mittelalterlichen und älteren Objekte, einen Beitrag zum Kennen der weiteren Entwicklung des „Halses“ („šíje“) im Dorfmilieu und einen Beitrag zum genaueren Verstehen der Zusammensetzung des entwickelten Grundrisses des mittelalterlichen Dorfhauses mit stöckigem Speicher.

Abb. 1. MDW Pfaffenschlag bei Slavonice (Bez. Jindřichův Hradec), Hausgrundriss XI/67, nach V. Nekuda (Pfaffenschlag. Brno 1975, S. 74). Der mittlere Wirtschafts- und Kommunikationsteil des Hauses ist überdurchschnittlich lang; er behielt jedoch die ursprüngliche eintraktige Breite bei. Eine der Ursachen dafür konnte die Errichtung eines zweifellos stöckigen Speichers gewesen sein, der für weitere Adaptionen ungeeignet war. Die Ansetzung der Breite des Wohnteiles in bezug zum Speicher deutet ebenfalls auf die Respektierung des Speichers, weil der Wohnteil, der mit dem Anbau um mehr als die Hälfte breiter ist als der Speicher, in der Achse des Dachfirstes des Hauses angelegt ist, so dass sich das Haus in der Richtung nach vorne an beiden Seiten verbreiterte. Die abnormale Länge des Mittelteiles des Hauses zwischen dem stöckigen Speicher und dem Wohnteil hat bisher Analogien zwischen den älteren Dorfhäusern des südböhmischen Gebietes.

Abb. 2. Písečné nad Dyjí (Bez. Jindřichův Hradec), Gehöft Nr. 32, Hausgrundriss mit stöckigem Speicher, nach J. Herout (Zděné špýcharky v Písečném nad Dyjí. Památková péče, 24, 1964, S. 22). Der Speicher ist durch seine spätgotischen architektonischen Glieder (Fenstergewände im Obergeschoss, Kragträger des ehemaligen Eingangs in die Pawlatsche von der Halle) in das 16. Jh. datiert. Der Block des Speichers unterscheidet sich mit seiner Kompaktheit vom Gemäuer des übrigen Hauses, das offenbar das Werk einer Reihe jüngerer Gestaltungen ist. Auch in dem Falle, dass eine breitere

Stube jüngerer Ursprungs erhalten ist und der an sie grenzende Teil des mittleren Traktes eigentlich zwei Drittel des ursprünglichen Stubengrundrisses bildet, ist eine derartige Entwicklung gegenüber der älteren stöckigen Kammer eine interessante Parallele zum Haus XI/67 in der MDW Pfaffenschlag.

- Abb. 3. MDW Pfaffenschlag bei Slavonice (Bez. Jindřichův Hradec), Hausgrundriss VIII/65, nach V. Nekuda (Pfaffenschlag. Brno 1975, S. 64). Hausgrundriss, erfasst im Steingemäuer des Speichers, in der Eingangswand und im Mauersockel des Wohnteiles, der zweifellos gezimmert war. Die Regelmässigkeit und Dicke der Speichermauern bezeugen einen stöckigen Bau. Die Kammer im Erdgeschoss, die im Vergleich zur Halle eingetieft ist, war aus dem Kellerhals zugänglich. Der Block des Speichers ist von der nachträglichen, weniger kompakten Verbreiterung des Hauses durch Fugen abgeteilt, die dreiteilige Disposition des Hauses mit stöckiger Kammer und ungefähr gleicher Grösse aller drei Grundrissteile wurde auf dem böhmischen Land wie auch in weiteren Gebieten in verschiedenen Material- und Konstruktionsvarianten bis in das 19. Jh. benützt.
- Abb. 4.–6. Břežany (Bez. Klatovy), Haus im Gehöft Nr. 33 – Grundriss, Längsschnitt und Querschnitt durch den Speicher. Das Gehöft ist wahrscheinlich mittelalterlichen Ursprungs. Das ebenerdige Steinhaus mit stöckigem Speicher (mit welchem das Objekt zum Dorfplatz gewandt ist) dürfte in der erhaltenen Form offenbar ein Werk des 18.–19. Jh. sein, zweifellos mit der Anknüpfung an eine ältere Situation. Der Speicher hat über der ebenerdigen Kammer eine Balkendecke mit Stiegen in das obere Speichergeschoss, das mit Lehmverstrich versehen und von einer Sparrenkonstruktion getragen ist. Ein interessanter Bestandteil des Wirtschaftstraktes des Hauses ist ein Keller mit Tonnengewölbe, der vor die Hausfront vorgeschoben ist. Der Keller ist durch einen längeren steinernen Kellerhals zugänglich, in den von der Kammer aus ein Eingang durch eine schräge Tür – Klapptür – führt. Zeichnung Z. Němcová.
- Abb. 7. Břežany (Bez. Klatovy), Haus des Bauerngehöftes Nr. 47. Blick durch eine Fuge zwischen dem Lehmverputz über dem Stockwerk des Speichers und dem Dachstuhl in der Richtung zum Hausgiebel. Der Speicher gehört zum älteren Kern des Hauses, dessen Wohnteil während des 19. und 20. Jh. umgebaut wurde. Photo des Autors.
- Abb. 8. Strážovice (Bez. Klatovy), Gehöft Nr. 10 – Hausreste. Der Wohnteil des Hauses ist bereits eingestürzt, es stehen Reste des mittleren, im 19. Jh. umgebauten Kommunikationsteiles (links) und der ältere stöckige Speicher im hinteren Teil des Hauses. Der Speicher besteht aus Bruchsteinmauern und hat auf den Mauerabsätzen des Vorbaues eine lehmverstrichene Holz-Lehmkonstruktion aufgesetzt. Über dem Lehmverstrich war ein leichter Dachstuhl mit Strohbdeckung. Photo des Autors.
- Abb. 9. Schema der räumlichen Zusammensetzung des älteren üblichen Haustypus eines Bauerngehöftes im südböhmischen Raum. Das Haus hat im Erdgeschoss den Wohnteil und eine stöckige Kammer, die im oberen Speichergeschoss mit einer lehmverstrichenen Holz-Lehmkonstruktion zwischen den Steingiebeln überdeckt ist. Erhaltene Beispiele einer solchen Hausgestaltung stammen aus dem 16.–19. Jh., oftmals mit komplizierterer Grundrissgestaltung. In der älteren Schicht pflegt der Wohnteil in der Regel gezimmert zu sein. Zeichnung des Autors.
- Abb. 10. MDW Pfaffenschlag bei Slavonice (Bez. Jindřichův Hradec), Hausgrundriss III 63, nach V. Nekuda (Pfaffenschlag. Brno 1975, S. 43). Das abgedeckte Mauerwerk der Wirtschaftsräume und der Sockel des Wohnteiles (der offenbar gezimmert war) sind aus Stein. Auf der Zeichnung sind die festgestellten Fugen hervorgehoben, so dass die stratigraphische Anknüpfung an ein offenbar ältestes Speicherobjekt im hinteren Teil des Hauses zu vermuten ist. Das Haus war zweifellos ursprünglich schmaler; um eine Stube – einen

Anbau – wurde offenbar auch der gezimmerte Wohnteil nachträglich verbreitert. Der Eingang in die Kammer ist mit einem „Hals“ versehen. Nach den Mauerabsätzen hinter dem Eingang zu urteilen, war die Tür erst hinter dem Anbau, so dass es sich hier nicht um einen „Hals“ mit nur einer schrägen Klapptür gehandelt hat. Zumindestens seit der Existenz des Einbaues in der Halle konnte der „Hals“ nicht auch als Stütze für die Stiegen in das Stockwerk dienen, so dass es sich hier offenbar bereits um eine entwickelte reduzierte Form des „Halses“ handelt, wie er aus dem jüngeren Dorfmaterial bekannt ist.

- Abb. 11.–13. Újezd u Chanovic (Bez. Klatovy), Speicher im Gehöft Nr. 12 – Grundriss, Längsschnitt, Blick auf den „Hals“. Selbständiger Steinspeicher mit einer Balkendecke im Erdgeschoss und mit lehmverstrichenem, von einer Sparrenkonstruktion getragenen Obergeschoss. Der Eingang in der Giebelwand besteht aus einem mächtigen „Hals“ mit einer Nike in der Eingangswand und mit einem Satteldach. Der Speicher wurde wahrscheinlich um 1800 oder in der ersten Hälfte des 19. Jh. errichtet. Zeichnung von Z. Němcová, Photo des Autors.
- Abb. 14.–15. Modlešovice (Bez. Strakonice), Speicher im Gehöft Nr. 1 – Grundriss und Querschnitt. Das Gehöft ist zweifellos mittelalterlichen Ursprungs, der Speicher wurde wahrscheinlich im 16. Jh. erbaut. Steingemauertes Objekt mit steilem Satteldach, im Erd- und Obergeschoss mit Balkendecken. Der Eingang in der länglichen Seitenwand ist mit einem grossen „Hals“ mit Pultdach versehen. Zeichnung Z. Němcová.
- Abb. 16. Sezimovo Ústí (Bez. Tábor), Grundriss eines Teiles der Vorstadt, die im J. 1420 aufgelassen wurde – nach M. Richter (Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Göttingen 1972, S. 250). In den Grundrissen der Gehöfte sind mehrere Beispiele von langen, mit Steinen versteiften „Hälsen“ gut erkennbar.
- Abb. 17. Most (Bez. Most), Fläche des Osthofes des Minoritenklosters. Hypothetische Rekonstruktion des Aussenaussehens des Oberbaues eines der Halbgrubenhäuser aus dem 13. Jh., die im historischen Stadtkern von Most abgedeckt wurden. Variante eines Halbgrubenhauses mit Steingiebel und „Hals“, der in der ganzen Länge von einem leichten Satteldach überdeckt ist. Vom Autor für die Expositur des Archäologischen Institutes der ČSAW in Most im J. 1976 durchgeführt.
- Abb. 18. Svěradice (Bez. Klatovy), Speicher im Gehöft Nr. 3. Der selbständige steinerne Speicher im Hof hat abgeteilte Eingänge in das mit einem Tonnengewölbe versehene Souterrain und in das erhöhte Erdgeschoss des eigentlichen Speichers mit Balkendecke, ursprünglich noch mit Lehmverputz im Dachstuhl. Der Abstieg in den Keller ist mit einem Kellerhals mit seitlichen Wänden versehen, die mit einem grossen flachen, mit einem Balken unterlegten Stein überdeckt sind. Photo des Autors.

